

11. Історія вчень про право і державу : хрестоматія / уклад., заг. ред. Г. Г. Демиденка. – Х. : Право, 2005. – 912 с.

О НЕКОТОРЫХ ФИЛОСОФСКИХ ПРОБЛЕМАХ ПРАВА В ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ ПОЛЯ РИКЕРА

Коваленко И. И., Рубашенко Н. А.

Рассмотрены основные положения герменевтической концепции Поля Рикера. Показана взаимосвязь права с философско-правовой герменевтикой через категории «субъект права», «лингвистическое пространство», «правосудие». Раскрыт гуманистический смысл герменевтической рефлексии проблем правосудия и справедливости.

Ключевые слова: правовая герменевтика, субъект права, правовая идентичность.

ARTICLE ABOUT SOME JURIDICAL PROBLEMS IN PAUL RICKER'S HERMENEUTIC CONCEPTION

Kovalenko I. I., Rubachtchenko M. A.

The article is devoted to review some fundamental juridical problems in Paul Ricker's hermeneutic conception.

Key words: juridical hermeneutic, juridical subject, juridical identity.

УДК 340.12

В. А. Трофименко, кандидат юридичних наук, доцент

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД: ТЛУМАЧЕННЯ ЯК СПОСІБ ТВОРЕННЯ ДЖЕРЕЛА ПРАВА

Розглянуто місце Конституційного Суду в системі творення джерел права. Наголошено, що специфічність цього органу та його повноважень фактично робить його творцем права через функцію тлумачення нормативних актів на їх відповідність Основному Закону – Конституції. Ураховуючи те, що на сьогодні багато норм Конституції лише проголошені і немає прийнятих нормативних актів, на підставі яких ці норми можуть діяти, цей орган своїми рішеннями фактично створює нові джерела права.

Ключові слова: судова система, Конституційний Суд, джерело права, тлумачення нормативно-правового акта.

Постановка проблеми. Українське законодавство за роки свого існування становить розгалужену систему. Однак так склалося, що воно успадкувало всі риси радянського законодавства, однією з яких є нереалізованість багатьох норм Основного Закону – Конституції. З прийняттям у 1996 р. нового Основного Закону ця проблема постала більш явно. Багато конституційних норм не можуть бути втілені у життя з причин відсутності механізму їх реалізації. Поява Конституційного Суду України як окремого специфічного судового органу деяким чином допоможе розв'язати цю проблему. Здійснюючи тлумачення нормативних актів на їх відповідність Конституції, Конституційний Суд, з одного боку, створює нове джерело права, а з другого – «зв'язує» нормативний акт та Основний Закон. Такий статус Конституційного Суду виводить його дослідження за рамки галузевої правової науки – конституційного права – і потребує більш систематизованого підходу до осмислення його місця у правовій системі держави.

Ступінь дослідженості теми. Більшість існуючих наукових розробок наведеної тематики належать до правових наук: конституційного права, державного будівництва тощо, що приводить до однобічного (відповідно з предметом цих наук) розгляду та дослідження Конституційного Суду. Філософсько-правова рефлексія може стати систематизуючим елементом, який дозволить визначити об'єктивне місце цього органу в правовій системі України.

Метою даної публікації є філософсько-правове осмислення місця окремого органу судової системи – Конституційного Суду та його основної функції тлумачення нормативних актів.

Конституційний Суд займає специфічне становище в судовій системі держави. Такий судовий орган мають практично всі демократичні країни, включаючи Україну [1].

Неординарність існування цього органу окреслено безпосередньо Конституцією України й особливим законом. Таке його становище дуже часто робить Конституційний Суд заручником у політичних відносинах різних політичних сил. На що ж потрібно звернути увагу, щоб цей орган сприймався не як розмінна карта, а як найвагоміший гарант Основного Закону країни? Що створює повагу до цього єдиного (!) органу конституційної юрисдикції?

Конституційний Суд України реалізує особливий вид судової практики, оскільки суб'єктами та ініціаторами конституційного судочинства є як представники органів влади (народні депутати, президент та ін.), так і громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, а тлумаченню підлягає тільки Основний Закон країни – Конституція [1, статті 40, 41, 43].

Конституційний Суд України приймає рішення про відповідність нормативних актів Конституції України в різних сферах життєдіяльності суспільства як в окремих випадках з громадянами [2, с. 52], так і у випадках, що

мають значення для всієї країни в цілому [2, с. 42]. Такий судовий орган виступає гарантом того, що законодавець не є у своїй діяльності безконтрольним. Конституційний Суд – це той орган, який перевіряє розумно-вольову природу нормативних актів, якщо ініціатори процесу мають сумнів у їх правильності, необхідності, справедливості, а отже, сумніваються у відповідності мети, з якою створювався нормативний акт, реальній дійсності. Наявність такого судового органу в Україні говорить про те, що країна створює механізми, покликані наблизити законодавчий процес до правильного втілення ідеї права у нормативний акт.

Зважаючи на викладене, Конституційний Суд має лише деякі притаманні йому особливості. Головними з них є спосіб комплектування суддями і спосіб діяльності суду – тлумачення. І головне: необхідно зробити і перше, і друге прозорим і зрозумілим для суб'єктів конституційного судочинства. Причому тут слід урахувувати якраз різний рівень правової культури і стан правосвідомості.

У ст. 6 Закону «Про Конституційний Суд України» проголошено, що цей орган складається з вісімнадцяти суддів: по шість суддів призначаються від Верховної Ради, Президента і з'їзду суддів України. З цього можна зробити висновок, що фактично кожна гілка влади у нашій країні має можливість впливати на склад суду. Вже на цьому рівні починають виявлятися елементи розумності при створенні джерела права, оскільки правильність формування складу суду в подальшому впливатиме на зміст результатів його роботи. Наявність рівної пропорції між усіма гілками влади не дає якійсь одній з них можливості зловживати своїм становищем. Вважається також, що і з теоретичних позицій можна зробити таке припущення: якщо виходити з наведеної пропорції, то судді, наприклад, від Верховної Ради повинні бути більше обізнані у специфіці законодавчої роботи, від Президента – в особливостях роботи законодавчої влади, від з'їзду суддів – в тонкощах судової влади. Тому такий склад суду повністю охоплює ті нормативні акти, які можуть бути предметом конституційного судочинства. Також не слід забувати таку вимогу закону, як наявність практичного, наукового чи педагогічного стажу роботи не менше 10 років. На наш погляд, саме такий досвід дозволяє людині стати самостійним фахівцем, здатним адекватно реагувати на зміни в системі права та законодавства країни і відповідно працювати на посаді конституційного судді. Дуже важливим елементом є наявність наукового досвіду. Хоча закон не називає безпосередньо тільки науковий досвід як обов'язковий, все ж таки не завадило б, щоб цей вид діяльності був присутній у кожного судді Конституційного Суду.

Необхідність наукового досвіду роботи підкреслюється місцем Конституції у системі законодавства країни та головною функцією судді Конституційного Суду – тлумаченням. Тим більше що на сьогодні існує філософсько-

правова течія, яка є науковим підґрунтям тлумачення: філософсько-правова герменевтика. Чим ця наукова течія здатна допомогти судді?

Законодавство по суті є текстом. Закон як встановлення постійно потребує інтерпретації для свого практичного застосування, а це означає, що в кожне практичне застосування також входить інтерпретація [4, с. 221]. Звертаючись до Конституції, ми бачимо, що більшість її норм не є прив'язаними до якоїсь галузі права, більшість статей містять загальні положення. І хоча Основний Закон проголошено законом безпосередньої дії, ці норми якнайбільше потребують конкретного роз'яснення і тлумачення. Тим більше що, як стверджує С. Шевчук, «для найбільш повного розуміння конституційного тексту мають враховуватися ідеї, які лежать в основі прийняття та позитивної фіксації конституційних положень (наприклад, ідеї природного права або конституціоналізму)» [5, с. 203–204]. Тобто суддя не тільки повинен витлумачити текст до конкретної ситуації, а й врахувати всі принципи права, закладені у Конституції. Герменевтика зі свого боку пропонує реалізацію такого підходу до Основного Закону, бо на цьому етапі потрібні наукові знання стосовно методів та способів правильного тлумачення.

Які на сьогодні існують способи та методи тлумачення? Спочатку визначимося з поняттям «тлумачення». Для цілей цієї роботи підходить визначення, запропоноване І. П. Малиною: «Під інтерпретацією (тлумаченням) розуміється певний клас розумових операцій, що пов'язані з виведенням з тексту прямо не окреслених у ньому значень. Інтерпретація в її герменевтичному розумінні можлива лише щодо текстів, яким властива змістова подвійність...» [7, с. 82]. Отже, тлумачення – це робота розуму із зрозуміння та зовнішнього викладу положень Основного Закону на реальну дійсність і індивідуальний випадок.

Процес тлумачення нормативних актів (процес коригування розумової і вольової основ законодавства згідно з конкретним фактом) повинен проходити на рівні основних принципів права, від яких залежать його подальший розвиток і відповідність основній ідеї права. Такої ж точки зору дотримується і Р. З. Лівшиц: «Принципи відіграють роль орієнтирів у формуванні права. Нагадаємо, еволюція права йде від ідей до норм, а потім через реалізацію норм – до суспільної практики. І ось з появою ідей, а ідея дуже часто формується у вигляді правового принципу, принцип визначає, спрямовує розвиток права» [8, с. 195–196].

Ця розумова робота може проводитися в такі способи: граматичний, логічний, системний, історико-політичний, телеологічний, спеціально-юридичний, які за змістом не є властивими суто для тлумачення Конституції [9, с. 176–179]. Ураховуючи те, що Конституція є позитивним текстом, можна також використовувати для тлумачення такі класичні способи, як текстуальний, системний (структурний), телеологічний. Однак фахівці з конституцій-

ного права виділяють специфічні способи і методи тлумачення, на яких зупинимось докладніше:

– закон має тлумачитись як єдиний акт, всі норми розглядаються у комплексі;

– принцип *pari materia* означає: однопредметні закони мають тлумачитись узгоджено;

– принцип *eiusdem generis* означає: якщо загальне слово йде за двома або більше спеціальними словами, то значення цього загального слова має бути обмежене об'єднувальним значенням попередніх спеціальних слів;

– принцип *noscitur a sociis* означає: якщо слово має декілька значень, його значення у законі визначається за контекстом;

– принцип *expression unius, exclusion alterius* означає: якщо в текст включено певний перелік, то він має розглядатись як остаточний і не підлягає розширеному тлумаченню;

– принцип обмеженого тлумачення правових положень, що встановлюють юридичну відповідальність особи, коли будь-який сумнів щодо значення правової норми тлумачиться на користь особи;

– принцип відповідності волі законодавця: з усіх суперечливих правових положень потрібно застосовувати лише ті, що найбільше відповідають волі законодавця;

– принцип *stare decisis* – судового прецеденту [5, с. 206–207].

Навіть такий невичерпний перелік показує необхідність наукового підходу в конституційному судочинстві. Обізнаність судді у герменевтичних підходах дозволить йому правильно прив'язувати положення Конституції до випадків реального життя.

Ще однією особливістю конституційного провадження є те, що результати діяльності Конституційного Суду України є остаточними і не підлягають оскарженню. Ми бачимо повну відсутність процедури оскарження. У свою чергу, це ставить дуже високі вимоги до них і головне – до їх змісту. Недарма статті 65 і 66 Закону містять перелік положень, які обов'язково повинні включатися до їх змісту. Але, окресливши формальні межі, законодавець не ставить ніяких вимог до їх змістовного наповнення. У тексті повинні бути дані відповіді на всі поставлені запитання таким чином, щоб не виникало подвійного розуміння положень Конституції. Це свідчить про прагнення держави наблизити поки ще розташовані на різних полюсах концепції позитивного і природного права. Тому важко не погодитися з точкою зору Б. С. Ебзеева, який писав: «У зв'язку з цим інтерпретатор Конституції поставлений перед необхідністю пройти між Сциллою позитивізму і Харібдою природного права, своїми рішеннями забезпечуючи рівновагу індивідуальної (особистість) і колективної (колектив, суспільство, держава) засад організації соціуму» [10, с. 6]. І тут ми бачимо, що вільні, тобто не прогнозовані завчасно, результати

тлумачення Конституції вкладаються у визначену законом форму. З цього моменту і починається народження нового джерела.

Рішення або висновок Конституційного Суду, якими проводиться тлумачення, можна назвати підґрунтям нового джерела права тому, що ними не створюється нова правова норма, а пояснюється вже існуюча і фактично здійснюється добудова старої норми новими положеннями. У підсумку норму, яка тлумачиться, і норму, яка її тлумачить, і можна назвати новим джерелом права. Надбудова у вигляді рішення чи висновку Конституційного Суду надає новому джерелу нового напрямку ще і тому, що Конституційний Суд керується у своїй діяльності принципом верховенства права (ст. 4 Закону), а це дозволяє йому виходити за межі законодавства, не враховуючи деякі неправові норми. У суду з'являється можливість у своїй діяльності керуватися не тільки юридичними, а й, навпаки, неюридичними основами права: герменевтичними, антропологічними, гносеологічними (ще одне підтвердження необхідності наукового досвіду судді). Можна сказати, що головне завдання судді – віднайти у позитивній нормі базис, на підставі якого визначити ціннісні та антропологічні основи як цієї норми, так і права взагалі (на її прикладі).

Висновок. Конституційний Суд є особливим судовим органом, який наділений правом коригування розумово-вольової природи нормативних актів на рівні основних принципів та ідеї права шляхом створення нового джерела права. Це найбільш узагальнений і окремо виділений вид судової практики, який, на думку Ю. М. Тодики, потребує від судді глибокого наукового потенціалу, знання практики, тенденцій розвитку державно-правових процесів, розуміння широкого діапазону юридичного мислення [11, с. 6]. Зрозуміло, створення джерел права не є навіть додатковою функцією конституційного судочинства. Тільки практика показує, що рішення Конституційного Суду фактично отримують форму джерел права у зв'язку з тим, що шляхом тлумачення заповнюються не врегульовані раніше правові прогалини. І поки не прийнятий нормативний акт з витлумаченої правової ситуації, рішення Конституційного Суду з теоретичної точки зору, на нашу думку, можуть визнаватися джерелами права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
2. Справа громадянки Дзюби Г. П. про оскарження у суді неправомірних дій посадової особи : Рішення Конституц. Суду України від 25.11.1997 р. № 6-сп // Право і практика. – 2001. – № 29. – 120 с.
3. Справа про вступ в дію Конституції України : Рішення Конституц. Суду України від 03.10.1997 р. № 4-сп // Право і практика. – 2001. – № 29. – 120 с.

4. Гадамер Г. Г. Текст и интерпретация / Г. Г. Гадамер // Герменевтика и деконструкция / под ред. В. Штегмайера, Х. Франка, Б. В. Маркова. – СПб., 1999. – 350 с.
5. Шевчук С. Основы конституційної юрисдикції / С. Шевчук. – Х. : Консум, 2002. – 296 с.
7. Малинова И. П. Философия права (от метафизики к герменевтике) / И. П. Малинова. – Екатеринбург : Изд-во УГЮА, 1995. – 126 с.
8. Лившиц Р. З. Теория права / Р. З. Лившиц. – М. : БЕК, 1994. – 224 с.
9. Общая теория государства и права / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юрист, 2003. – 455 с.
10. Эбзеев Б. С. Толкование Конституции Конституционным судом Российской Федерации: теоретические и практические проблемы / Б. С. Эбзеев // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 3–15.
11. Тодыка Ю. Н. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика / Ю. Н. Тодыка. – Харьков : Факт, 2001. – 328 с.

КОНСТИТУЦИОННЫЙ СУД: ТОЛКОВАНИЕ КАК СПОСОБ СОЗДАНИЯ ИСТОЧНИКА ПРАВА

Трофименко В. А.

Рассмотрено место Конституционного Суда в системе создания источников права. Специфичность данного органа и его полномочий фактически превращает его в творца права в призме функции толкования нормативных актов на их соответствие Основному Закону – Конституции. Учитывая, что на сегодня большое количество конституционных норм провозглашены, но не приняты нормативные акты, на основании которых они могут быть реализованы, этот орган фактически создает источник права.

Ключевые слова: судебная система, Конституционный Суд, источник права, толкование нормативно-правового акта.

CONSTITUTIONAL COURT IN THE SYSTEM OF SOURCE OF LAW FORMATION

Trofymentko V. A.

The published work is devoted to the place of Constitutional Court in the system of source of law formation. It is stressed, that peculiarity of the body itself and its powers makes it practically the creator of law by way of interpreting normative document as to their correspondence with Basic Law – the Constitution. Taking into account the fact that today a number of constitutional propositions are just only announced, and there are no passed normative acts on the base of which these propositions could work, this body actually with the help of its decisions creates new sources of law.

Key words: judicial system, Constitutional Court, source of law, legal document interpretation.

